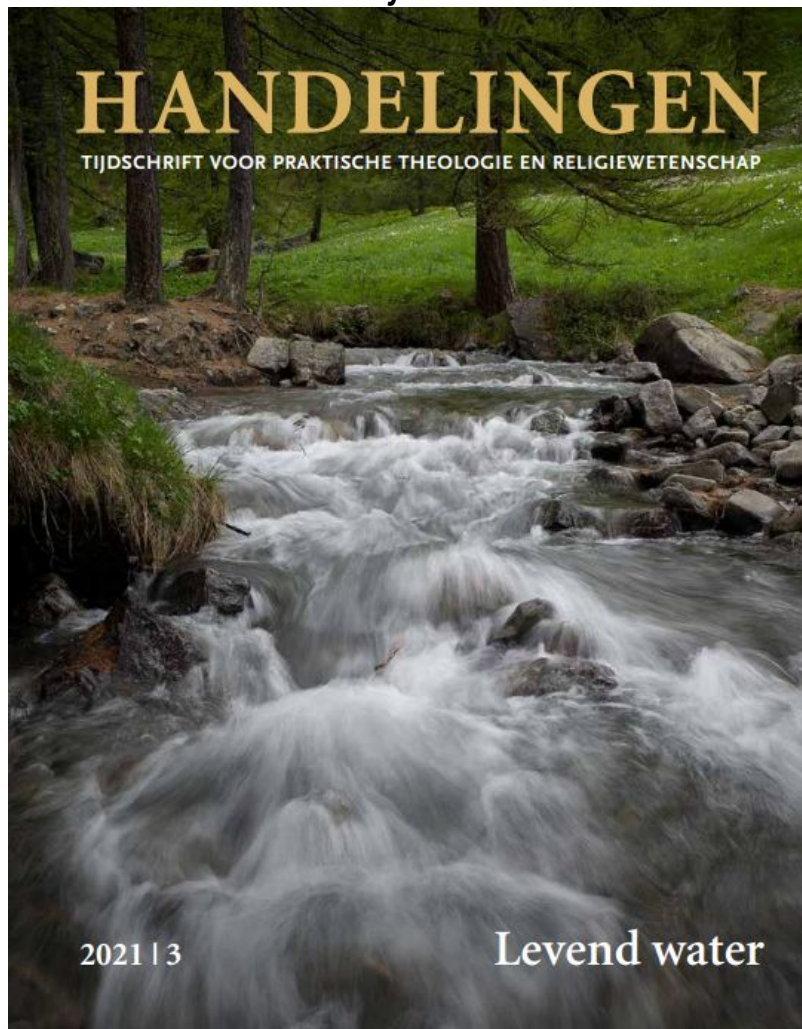

Themaredactie: Frans Wijzen & Francisca Folkertsma

THEMACLUSTER - TEN GELEIDE | Frans Wijzen

Water: toegang tot leven

'Toegang tot schoon drinkwater is een onvervreemdbaar en fundamenteel mensenrecht verankerd in de waardigheid die ieder mens als schepsel van God in zich draagt. Mensen de toegang tot water onzeggen, is hen de toegang tot het leven weigeren. Wie dat doet laadt een

grote morele schuld op zich.'

Paus Franciscus, Laudato Si, Nr. 30

U kunt de het hele inleidende artikel lezen door te klikken op [Inleiding](#)

TIPS BIJ HET THEMA

In het papieren nummer staan tips bij het thema.

In [dit document](#) vindt u ze allemaal bij elkaar, incl. direct aanklikbare links.

THEMACLUSTER | Jan Jorrit Hasselaar

De Geest zweeft over de wateren?!

Over een politiek van hoop op watervragen

In de Paasnacht wordt in diverse kerken het water gezegend. In die nacht klinkt het bijvoorbeeld in de oud-katholieke liturgie: 'Uw Geest zweefde bij het begin van de wereld over de wateren, opdat zij toen reeds de kracht der heiligmaking zouden ontvangen' (Oud-Katholieke Kerk van Nederland 1993, 127). Via het Exodusverhaal beweegt de liturgie zich naar het zegenen van het water vandaag de dag, zodat water ook in het nu een kracht kan zijn '... om heel de mensheid te vernieuwen' (OKK 1993, 128). In protestantse en rooms-katholieke vieringen vinden we een soortgelijke liturgie in de Paasnacht.

Dit gebruik in de paasliturgie lijkt haaks te staan op de dagelijkse realiteit. In onze tijd van klimaatverandering lijkt water dikwijls meer een destructieve kracht dan een helende kracht te zijn. Een legitieme vraag die gesteld kan worden is of de Geest vandaag de dag nog wel 'over de wateren zweeft'.

Dit artikel vindt zijn inbedding in het veld van ecotheologie. Het verkent een politiek van hoop. Eerst richt ik me op het werk van Jonathan Sacks. Daarna presenteer ik een *case study* uit Kaapstad.

THEMACLUSTER | Nienke Fortuin

Overheersing, rentmeesterschap of holisme?

Levensbeschouwing en de relatie tussen mens en water

In veel culturen heeft water een religieuze of spirituele betekenis. Voor een goed waterbeheer is het dan ook belangrijk dat we ons bewust zijn van het bestaan van verschillende ontologische visies op water (Jepson et al. 2017). Water speelt als oerelement een belangrijke rol in de scheppingsverhalen van vele culturen en tradities. Het leven is voortgekomen uit het water, en water symboliseert zowel leven, wedergeboorte als vernietiging (Peppard 2016, 286).

Water komt voor in 514 verzen van de Nieuwe Bijbelvertaling, waar het zich in allerlei facetten toont: als oerkracht, als zuiverend en reinigend element, als overrompelende, dreigende of vernietigende kracht en als levengevend beginsel. Water boetseert ons landschap, vormt ecosystemen, bevordert of belemmert het leven van flora en fauna en is onmisbaar voor onze

samenlevingen, economieën en culturen (Peppard 2016, 285).

Omdat de waterproblematiek waar we mondiaal voor staan niet alleen een kwestie is van technologische oplossingen maar ook van principiële keuzes, kan onze levensbeschouwing een belangrijke rol spelen bij het aanpakken van deze problemen (Chuvienco 2012). Onze levensbeschouwing is verbonden met de wijze waarop we omgaan met de natuur. Geertz (1973, 89, 126-127) stelt dat religies een betekenisvolle relatie demonstreren tussen de waarden van mensen (*ethos*) en hun beeld van hoe de dingen zijn in de onversneden realiteit; hun meest omvattende idee van orde (*world view*).

Eenzijds biedt onze levensbeschouwing een model van de werkelijkheid, omdat deze een beknopte formulering geeft van de aard van de werkelijkheid. Onze levensbeschouwing biedt een kosmologie die ingaat op het ontstaan van het universum en een ontologie die inzicht biedt in ons zijn ten opzichte van het zijn van andere levende wezens.

Anderzijds biedt onze levensbeschouwing een model voor de werkelijkheid, omdat deze ons als het ware een sjabloon aanreikt om daadwerkelijk een werkelijkheid met een zodanig karakter voort te brengen (Geertz 1973, 95, 123). Onze levensbeschouwing biedt een waardeleer (axiologie) die richtlijnen verschaft voor ons handelen. Onze levensbeschouwing biedt dus niet alleen een model van onze relatie tot het ons omringende water, maar ook een model voor hoe we ten opzichte van dit water dienen te handelen.

Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: *Welke relatie tussen mens en water volgt uit onze levensbeschouwing, en hoe weerspiegelt zich dat in onze omgang met water?*

THEMACLUSTER | Tjirk van der Ziel

De groene groeistuijjes van modern waterbeheer

De 'Groene Kerk' is in opmars. Ken met pakweg tien jaar geleden zijn veel meer kerken bezig met duurzaamheid. Vooral energiematregelen zijn populair, zoals het plaatsen van zonnepanelen. Initiatieven op het gebied van water komen nog weinig voor. Een gemiste kans, juist nu klimaatverandering steeds vaker leidt tot extremer weer, zoals langdurige droogte afgewisseld met heftige buien. We moeten op een andere manier met water leren omgaan, en de oplossing ligt op het lokale niveau. Voor kerken betekent dat de herontdekking van de eigen plaats, te beginnen met de ondergrond. Het ophalen en inzetten van lokale kennis biedt onvermoede mogelijkheden om als christenen het voortouw te nemen.

Hoe staat het met de duurzaamheid in kerken? Met die vraag werd in 2019 een eerste, verkennende studie gestart. De resultaten onder katholieke parochies en protestantse gemeenten laten zien dat zij hun verantwoordelijkheid willen oppakken waar het gaat om de verduurzaming van de samenleving (Hense, Bernts, Kregting 2019; Van der Ziel 2021). Dat uit zich in verschillende initiatieven met als favoriet het opwekken van eigen energie.

Maar water is een vreemde eend in de bijt, vooral in protestantse kring. Een op de twintig kerken heeft een regenton; een wadi of eigen bron heeft bijna geen enkele gemeente, evenmin als kranen met sensoren om verspilling tegen te gaan. Bij de katholieke parochies ziet het beeld er iets anders uit. Daar heeft een op de zes een regenton, en ook een wadi of eigen bron komt er vaker voor. Toch blijft veel potentie onbenut.

Natuurlijk is water voor Nederland altijd van levensbelang geweest. Watermanagement was zelfs een levensvoorwaarde voor het ontwikkelen van onze laaggelegen delta aan de Noordzee. Maar het is de vraag of we het water de baas blijven. We krijgen steeds vaker te maken met andere weerpatronen, waardoor neerslaghoeveelheden sterker schommelen.

Bovendien voorspellen onderzoekers een stijging van de zeespiegel, met grote gevolgen voor met name het westen van het land. Volgens cultuurhistoricus Lotte Jensen is het beter om op een andere manier naar de natuur te kijken: niet vanuit de overwinning óp het water, maar (opnieuw) leren leven mét het water.

‘Vroeger betekende een overstroming dat God ons strafte en dat we ons gedrag moesten verbeteren. We moeten ons bewust worden dat het gedrag van mensen impact heeft op hun omgeving – wat dat betreft ben ik dus wel voor een seculiere variant van zondebesef.’ (Jensen 2019)

Onze omgang met water raakt de basis van het leven. Wetenschappers houden zich al decennialang bezig met manieren om de voedselproductie wereldwijd op te schroeven. Niet alleen de wereldbevolking neemt tot 2050 naar verwachting met twee miljard mensen toe, ook het eetpatroon verandert van minder plantaardige naar meer dierlijke producten. Beide ontwikkelingen leggen een enorme druk op milieu en landgebruik, en daarmee op de beschikbaarheid van zoet water (Harvey 2021).

Als we de opwarming van de aarde weten te beperken tot 1,5 à 2 graden Celcius, dan komt hooguit 8 procent van de mondiale voedselproductie in gevaar. Lukt dat niet, dan dreigt maar liefst een derde van de oogsten verloren te gaan. Het grootste risico schuilt in het opdrogen van waterbronnen. Tot 2100 komt er vier miljoen vierkante kilometer aan nieuwe woestijn erbij, dat is vier keer een land als Egypte.

THEMACLUSTER | Osman Celil Ziylan **Het belang van water in de islam**

Een van de belangrijkste vraagstukken van deze eeuw is water. Uit het wereldwaterrapport van de Verenigde Naties blijkt dat alle staten in de wereld de komende jaren zeer serieuze maatregelen moeten nemen met betrekking tot het waterverbruik. Zuurstof en water zijn de belangrijkste dingen voor het voortbestaan van het leven in deze wereld. Met de klimaatverandering zien we dat 1,2 miljard mensen problemen hebben om aan schoon water te komen; zij moeten migreren uit de gebieden waar ze wonen. Dat de drinkwatervoorraden met 20 procent zijn afgenomen, vooral in Afrika en Azië, geeft aan hoe ernstig het probleem de komende jaren zal zijn en dat soortgelijke problemen op elk moment in de rest van de wereld kunnen ontstaan.

THEMACLUSTER | Frans Wijsen **Ruimte geven aan de rivier** *Van Waal Weelde naar Welang Weelde*

In de literatuur over waterbeheer wordt algemeen erkend dat milieuvraagstukken, zoals verontreiniging en overstromingen van rivieren, niet alleen technisch of financieel van aard zijn,

maar ook gedragsmatig en interpretatief. Of we milieuvraagstukken interpreteren als uitdagingen, veranderingen of crises, hangt af van onze cognitieve frames (Hajer 2002; Fliervoet 2011). Bovendien handelen mensen vaak niet op basis van waarneming van feiten, maar op basis van hun interpretatie daarvan.

In dit artikel vraag ik me af wat religiewetenschap kan bijdragen aan duurzaam en integraal waterbeheer. Ik zal eerst ingaan op het Waal Weelde-project dat de Radboud Universiteit heeft geïnitieerd. Vervolgens laat ik zien hoe de in dit project opgedane kennis wordt gedeeld met partners in Indonesië, in gezamenlijke (Nederlands-Indonesische) onderzoeksprojecten naar de relatie tussen vervuiling en reinheid als religieus ideaal; ecotheologie en plastic afval; God, mens en natuur. Daarna keer ik terug naar Nederland om te kijken naar wat de Indonesische ervaring leert over religie en waterbeheer in onze eigen samenleving. Concluderend beantwoord ik de vraag wat religiewetenschap kan bijdragen aan integraal en duurzaam waterbeheer.

IN BEELD | René Rosmolen
Het groene Overland

Beeldmeditatie bij een foto van een brug over de Drentsche Aa.
Lees en bekijk de [beeldmeditatie](#)

ONDERZOEKSPRAKTIJK - DE SCRIPTIE | Geke van Vliet

En regen viel op de aarde

(‘And rain fell on the earth’)

De kerk en klimaatverandering in Amsterdam

Masterscriptie januari 2021

Onderzoeksmaster Theologie en Religiewetenschappen, Faculteit Religie en Theologie
Vrije Universiteit Amsterdam

Begeleiders: Jan Jorrit Hasselaar, Johan Roeland

In november 2019 organiseerde de Faculteit Religie en Theologie (FRT) van de Vrije Universiteit Amsterdam een symposium ‘Water in Times of Climate Change’. Dit Watersymposium vormde een plek voor interdisciplinaire ontmoetingen om bruggen te kunnen slaan tussen verschillende partijen die zich bezighouden met klimaatverandering (FRT ca. 2019).

Naar aanleiding van dit symposium toonde een van de deelnemende organisaties, Rainproof Amsterdam, zich geïnteresseerd in de betrokkenheid van religieuze organisaties bij duurzaamheid in Amsterdam. Als netwerk van Waternet probeert Rainproof de stad aan te passen aan het veranderende klimaat (Amsterdam Rainproof z.j.). Hoewel het netwerk groeit, is er geen zicht op de betrokkenheid van religieuze organisaties bij de klimaataanpak in Amsterdam. Rainproof bleek nieuwsgierig hiernaar, wat de aanleiding vormde voor het huidige onderzoek. Deze thesis bespreekt daarom hoe kerken die zijn aangesloten bij de christelijke organisatie GroeneKerken zich positioneren in het veld van klimaatactie en duurzaamheid in

Amsterdam.

BOEKBESPREKING | Henk van Schaik

'Water & erfgoed'

Materiële, bestuurlijke en spirituele verbindingen

In 2012 startte Diederik Six, toenmalig president van het Nederlandse comité van de International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), het adviesorgaan van UNESCO voor cultureel erfgoed, het Water en Cultureel Erfgoed-initiatief. Het doel was om de disciplinaire en institutionele afstand tussen de wereld van het culturele erfgoed en het waterbeheer te overbruggen.

Diederik Six, restauratiearchitect, nodigde mij, waterdeskundige, uit om samen de twee 'werelden' bijeen te brengen. Onze eerste activiteit was de internationale conferentie 'Protecting delta's, heritage helps' gehouden in Amsterdam in 2013. Deze conferentie resulteerde in de publicatie *Water and Heritage: material, conceptual and spiritual connections*, gepresenteerd tijdens het zevende Wereld Water Forum, dat werd gehouden in Daegu, Zuid-Korea in 2015.

In deze reflectie wordt begonnen met een samenvatting van het boek. Vervolgens wordt ingegaan op de betekenis van watergerelateerd cultureel erfgoed voor huidige wateropgaven, de titel van het boek, en daarna op de verbondenheid van de materiële, bestuurlijke en spirituele aspecten in het waterbeheer, de ondertitel van het boek. Ten slotte wordt beschreven welke weg of 'camino' het Water and Cultureel Erfgoed-initiatief is gegaan sinds 2015.

BOEKBESPREKING | Samira Ibrahim

'Bouwen met natuur'

Integraal onderdeel van duurzame ontwikkelingen

In deze bijdrage bespreek ik het recentelijk uitgegeven boek *Building with Nature* van Van Eekelen en Bouw. In de samenvattende weergave van de inhoud van dit boek wordt met nadruk besproken welke specifieke rol water inneemt in het 'Building with Nature'-proces. Daarnaast wordt in deze bijdrage ingegaan op de rol van religie en religieuze gemeenschappen in dit concept: welke toegevoegde waarde levert dat op en hoe kunnen religieuze gemeenschappen het beste worden betrokken bij dit proces?